

Cartea profesorului Mircea Dumitru tratează într-o manieră tehnică o serie de subiecte ce țin de domenii variate ale filosofiei: istoria filosofiei, filosofia limbajului, filosofia logicii și metafizică, metalogică, filosofie morală și politică. Ca atare, nu doar că lucrarea nu îi va fi accesibilă unui cititor lipsit de pregătire de specialitate, dar s-ar putea ca nici măcar pe un filosof profesionist să nu îl atragă toate studiile publicate în cadrul ei.

Acesta nu are de ce să fie, totuși, un defect al cărții sau al autorului. Va exista însă, pentru un cititor neavizat, tentația de a respinge cartea în întregime. Mai mult decât atât, cititorul neavizat ar putea, răsfoind lucrarea, să subscrie la prejudecata, mai veche la noi, că tradiția analitică în filosofie, tradiție de la care se revendică autorul lucrării, reprezintă o renunțare la adevăratele idealuri ale filosofiei tradiționale. Un astfel de cititor ar putea spune: "Iată o lucrare de filosofie analitică tipică! Cartea e o colecție de texte în care se discută niște probleme obscure. Studiile sunt pline de formule logice. Era oare nevoie de tot acest formalism? Nu există nici o concluzie generală a lucrării. Cum să rămâi cu ceva după ce ai citit o astfel de carte? Mai e nevoie de vreo altă dovadă pentru a spune că filosofia așa-zisă analitică *nu e de fapt filosofie?*"

Nu doresc să iau aici apărarea filosofiei analitice. De altfel, suspectez că dacă un cititor va fi respins de cartea profesorului Dumitru, vina nu o va purta filosofia analitică. Motivul va fi, mai degrabă, altul. E vorba, în primul rând, de o lucrare de filosofie academică. Textele de filosofie care se publică în reviste specializate pot fi cu greu urmărite de un public larg, indiferent de orientarea filosofică a autorilor. Ele pot fi greu de urmărit chiar și pentru filosofi profesioniști cu o specializare diferită. Iar reacția de respingere datorată lipsei de înțelegere apare chiar și la filosofi.

Ca atare, aș dori să iau, într-un anumit sens, apărarea acestei cărți. Nu doresc să apăr concluziile teoretice formulate de autor în carte, mai ales că pe destule nu le împărtășesc. Apariția unei lucrări de un nivel teoretic similar cu cel al cărții profesorului Dumitru este, totuși, un fenomen mai rar întâlnit la noi. Ar fi păcat ca un asemenea fapt să treacă neobservat, datorită unei lipse de înțelegere. Voi încerca, prin urmare, să redau în continuare pe scurt conținutul acestei lucrări tehnice. Maniera pe care o voi adopta va fi întrucâtva apropiată de cea a textelor de popularizare.

Cuvântul înainte cuprinde, între altele, o situație a autorului. Mircea Dumitru dă la iveală aici câteva dintre presupuzițiile față de care este angajat: filosofia se face prin dialog, mai degrabă decât prin construcția de sisteme; ea e, în primul rând, o activitate de clarificare a gândurilor noastre, așa cum sunt exprimate în limbaj; prin urmare, studiul felului în care funcționează limbajul ne va fi de folos ca filosofi; un astfel de studiu va putea fi întreprins făcând apel la logica modernă, întrucât logica pune în evidență structura limbajului natural; filosoful va studia în acest fel anumite probleme specializate, va ajunge la anumite concluzii și va încerca să le susțină prin argumente. Nu

toate aceste presupoziii sunt specifice tradiției analitice, desigur. Majoritatea filosofilor, s-ar putea spune (sau măcar spera), consideră că dezbateră și schimbul de argumente sunt importante în filosofie. Pe de altă parte, nu toți filosofii analitici fac apel la instrumentarul logicii moderne. Unii recurg la formalisme matematice, iar alții nu recurg la nici un fel de formalisme. Nu toți privilegiază studiul filosofic al limbajului. De altfel, nu cred că Mircea Dumitru își propune să caracterizeze filosofia analitică în acest scurt text introductiv, cât mai degrabă să indice unde se plasează el însuși pe o hartă schematică a opțiunilor filosofice contemporane.

Primul studiu, *Auto-predicație și unitatea virtuților în dialogul Protagoras de Platon*, se prezintă ca un text mai degrabă de exegeză filosofică. Contribuția filosofică originală nu constă aici, într-adevăr, în formularea unor adevăruri filosofice noi. Problema auto-predicației era dacă putem spune despre dreptate, de pildă, că e un lucru drept, fără a ajunge la un regres la infinit. Problema unității virtuților era dacă curajul, dreptatea, chibzuința și alte calități, numite de Platon virtuți, sunt părți ale virtuții de același fel ("ca părțile unui obiect din aur" *Protagoras*, 349c) sau de feluri diferite ("ca părțile feței" *Protagoras*, 349c). Socrate al lui Platon, așa cum l-am înțeles, încearcă să susțină că a fi un om virtuos înseamnă să fii, deopotrivă, drept, pios, chibzuit, curajos ș.a.m.d. și, în plus, că fiecare dintre aceste concepte nu poate fi definit fără a face apel la toate celelalte. Mircea Dumitru încearcă să arate, folosind aparatul formal al teoriei mulțimilor, cum putem înțelege auto-predicația fără să ajungem la un regres la infinit, iar apoi, folosind rezultatele obținute, încearcă să reconstruiască teza lui Socrate despre unitatea virtuților. Poate că acest studiu nu îl va interesa, într-adevăr, pe cel care, citindu-l pe Platon, nu simte nevoia să recurgă și la lucrări de exegeză pentru a-l înțelege mai bine. El pune bine în evidență, însă, metoda reconstrucției conceptuale, așa că ar putea sluji drept exemplu pentru cei dornici să utilizeze această metodă în exegeza filosofică, mai ales că în cadrul lui nu sunt utilizate mijloace tehnice care să fie introduse fără explicație.

Al doilea studiu, *Denotare și descripție: un criteriu al referinței pentru termenii singulari*, e suficient de accesibil încât să poată fi citit cu folos de orice student la filosofie care a urmat un curs de filosofia limbajului. Autorul își propune, urmându-i pe Russell și Quine, să formuleze o soluție la problema referinței termenilor singulari, iar apoi să apere soluția propusă în fața unor obiecții formulate de Strawson și Kripke. În ce constă problema de aici? Termenii singulari sunt fie descripții definite (sau descrieri) de forma "primul om care a pășit pe Lună", fie nume proprii, cum ar fi "București". Fiecare termen singular pare să trimită (sau "să refere") la un obiect anume. De aici nedumeriri filosofice de felul: "Despre cine vorbim atunci când vorbim, în prezent, despre 'primul om care a pășit pe Jupiter (sau, mai rău, pe Soare)'? Despre cine vorbim atunci când vorbim despre 'Pegas', sau 'Zeus', sau 'Sherlock Holmes'?" Felul nostru obișnuit de a vorbi ar părea, astfel, să ne angajeze față de existența unor "obiecte ireale". Soluția lui Russell, lăsând formalismul la o parte, a fost să spună că propozițiile care au ca subiect gramatical aparent o descripție definită trebuie citite, de fapt, ca propoziții care încep, de pildă, așa: "Există ceva care e om și a pășit primul

pe Jupiter și ...". Quine a extins acest soi de analiză și la propozițiile ce conțin nume proprii. Morala filosofică a acestei analize, pe care o urmărește în diferitele ei detalii și la care subscrie și Mircea Dumitru, este că limbajul nostru nu funcționează așa cum credeam. Legătura dintre limbaj și realitate nu se face, prin intermediul termenilor singulari, în mod direct. Într-o altă viziune, aparținându-i lui Kripke, dintre termenii singulari, numele proprii reprezintă o punte directă între limbaj și realitate. Sigur, acest rezumat al chestiunilor discutate e o simplificare exagerată. Pentru cineva care tocmai se familiarizează cu filosofia și se confruntă cu problema relației dintre limbaj și realitate, textul lui Mircea Dumitru poate reprezenta însă o bază solidă de discuție. El formulează o parte a acestei probleme și oferă o soluție, luând în considerare și posibilele obiecții. De aici mai departe discuția e deschisă.

Al treilea studiu, *Orice teorie a adevărului oferă o teorie a semnificației?*, reprezintă o schiță de evaluare a unui proiect de teorie semantică pentru limbaj. Proiectul îi aparține lui Donald Davidson. O întrebare importantă la care încearcă să răspundă, în mod tradițional, cel care vrea să formuleze o teorie semantică este "Cum se face că atunci când vorbim ceea ce spunem are un înțeles?" Davidson "înlocuiește" această întrebare cu o alta: "Cum se face că, deși nu înțelegem decât un număr finit de cuvinte, suntem capabili să formulăm și să înțelegem infinit de multe expresii compuse și propoziții?" Ideea lui Davidson este că logica modernă ne va arăta cum depind elementele compuse ale limbajului, propozițiile, de elemente mai simple ale acestuia. Relațiile logice privesc însă adevărul, nu înțelesul. Acest lucru lămurește și titlul prezentului studiu. Mircea Dumitru prezintă el însuși destul de accesibil proiectul davidsonian, așa că nu voi insista aici. Evaluarea sa critică, chiar dacă sumară, este și de această dată de natură să stârnească o dezbatere filosofică autentică, de care s-ar putea interesa cel care se întreabă, de pildă, dacă se poate, într-adevăr, realiza cu succes "înlocuirea" despre care am vorbit mai sus.

Studiul al patrulea, *Flogiston, oxigen, apă și alte genuri naturale*, abordează un subiect care este comun atât filosofiei limbajului, cât și filosofiei științei și metafizicii contemporane. Perspectiva de aici este cea a filosofiei limbajului, deși, pentru a pune în evidență importanța problemei, autorul recurge la un excurs de filosofia științei. Textul este de astă dată ceva mai dificil și nu va putea fi urmărit de un cititor lipsit de o familiarizare bună cu literatura subiectului. Simplificând, pentru autori precum Kripke și Putnam, termenii pentru genuri naturale, termeni precum "apă", "aur" sau "tigru", par să trimită direct la anumite clase de obiecte sau substanțe din realitate, nu pe baza unui înțeles. Acești termeni funcționează, pentru Kripke, de pildă, la fel ca numele proprii, care nu referă pe baza vreunui înțeles, respectiv a unei descripții care li s-ar putea asocia sau la care s-ar putea reduce respectivele nume. Acest fel de a vedea trimite la probleme asemănătoare celor pe care le-am menționat atunci când a fost vorba de nume proprii: "Despre ce vorbeau cei care vorbeau despre 'flogiston'?" Pentru a se confrunta cu astfel de probleme Mircea Dumitru va face apel la un aparat conceptual (și formal) mai sofisticat, pe care nu îl pot prezenta aici.

Următorul studiu, *Atitudini propoziționale. Probleme și teorii*, este, ca și cel precedent, ceva mai greu accesibil. Formulările care exprimă atitudini propoziționale sunt propoziții de forma "*X* (cineva) crede că / se teme că / speră că / etc. *p* (o propoziție)". Exemple: "Petre crede că afară plouă", "Petre speră că afară nu plouă", ș.a.m.d. În contexte obișnuite, dacă spun ceva adevărat folosind un termen care referă la un lucru, ceea ce spun ("Ion Barbu e poet", de pildă) rămâne adevărat atunci când înlocuiesc termenul respectiv cu un altul care referă la același lucru ("Dan Barbilian e poet"). Frege a observat, însă, că acest lucru nu mai e valabil în contextele atitudinilor propoziționale (poate fi adevărat că "Petre crede că Ion Barbu e poet", dar fals că "Petre crede că Dan Barbilian e poet", fiindcă Petre nu știe că Ion Barbu e pseudonimul lui Dan Barbilian). Soluția lui Frege a fost, vorbind în mare, să spună că în astfel de contexte contează înțelesul celor două expresii, care diferă, deși referința lor este aceeași, și de aceea ceea ce se spune poate să fie adevărat într-un caz, dar fals în celălalt. Pentru autori care susțin, însă, că numele proprii nu au înțeles (acesta este, cum am văzut, cazul lui Kripke), această soluție nu mai e accesibilă. Aceste chestiuni au fost anunțate în încheierea celui de-al doilea studiu din carte, dar acum e vorba de altceva. Există anumite expresii care referă, dar despre care puțină lume ar spune că referă pe baza unui înțeles. Acestea sunt termenii demonstrativi sau indexicali: "eu", "acesta", "acela", "aici" ș.a. Exemple precum cel de mai sus, în care am folosit nume proprii, au fost fabricate folosind indexicali. Ceea ce încearcă Mircea Dumitru este să analizeze felul în care doi autori contemporani, M. Richard și G. Forbes, abordează aceste cazuri, optând, în mod argumentat, pentru soluția celui din urmă.

Cel de-al șaselea studiu, intitulat *Modalități și cuantificatori*, tratează un subiect care depășește granițele filosofiei limbajului, deși sursa discuțiilor filosofice despre modalități, respectiv lumi posibile, o constituie tot analiza logică a limbajului. Pe scurt, enunțurile modale sunt cele în care se spune că e posibil ca lucrurile să stea într-un fel, deși nu stau așa acum, sau că unele lucruri stau cu necesitate în felul în care stau ș.a.m.d. O problemă filosofică la care duc astfel de enunțuri poate fi formulată astfel: "Atunci când cineva spune că e posibil să plouă afară acum, el spune ceva adevărat, chiar dacă acum nu plouă afară. Dar dacă el spune ceva adevărat, despre ce vorbește?" Un răspuns la această problemă a fost: "Se vorbește despre o lume posibilă în care acum plouă." Un astfel de răspuns atrage după sine întrebări suplimentare: "Ce sunt lumile posibile? În ce fel există lumile posibile?" Există filosofi, precum David Lewis, care au susținut că lumile posibile există în același fel în care există și lumea noastră, doar că nu în același spațiu și timp și, în plus, nu pot exista conexiuni cauzale între evenimente din lumea noastră și evenimente ce au loc într-una din lumile posibile. Mircea Dumitru urmărește să schițeze, în acest studiu, apărarea punctului de vedere opus, potrivit căruia nu există decât lumea actuală. Textul poate fi urmărit de oricine posedă noțiuni introductive de logică modală și ar putea sta la baza unor dezbateri filosofice fructuoase în spațiul nostru cultural, mai ales că nu e prima dată când un autor român abordează această tematică.

Al șaptelea studiu, *Logica modală ca logică de ordin superior*, prezintă pe scurt anumite rezultate formale obținute de profesorul Dumitru în lucrarea *Modalitate și incompletitudine*, apărută în 2001 la editura Paideia. Pentru o lectură a textului sunt necesare cunoștințe elementare de logică modală, logica predicatelor și metalogică. Textul acesta este probabil, textul cel mai tehnic și, poate și de aceea, miza sa filosofică e greu de întrezărit. Voi încerca o sugestie, dincolo de afirmațiile autorului. Să ne gândim la proiectul mai general de a "prinde" structura limbajului nostru prin intermediul unui sistem formal și, în același timp, la relația dintre limbaj și realitate. Interpretat simplist, un vechi rezultat al metalogicii ne spune că orice teorie formulată într-o logică de ordinul întâi, dacă descrie adecvat o realitate infinită discretă, poate să descrie și o realitate infinită continuă (și invers). Cu alte cuvinte, dacă structura limbajului nostru este cea a unei logici de ordinul întâi, atunci nu putem ști dacă teoriile noastre descriu o realitate continuă sau o realitate discretă. Acest lucru nu mai este valabil pentru o logică de ordinul al doilea. Dacă structura limbajului nostru este prinsă de o logică de ordin superior, pe de altă parte, un alt rezultat al metalogicii (incompletitudinea logicii de ordinul doi) ne spune că există adevăruri pe care s-ar putea să nu fim în principiu capabili să le demonstrăm. În plus, e greu de văzut cum am putea reda structura logică a limbajului nostru, care cuprinde și termeni precum "necesar", "posibil", "contingent", fără a face apel la logica modală. Acum, dacă acceptăm ceea ce susține Mircea Dumitru, anume că logica modală trebuie văzută ca un caz particular al logicii de ordinul doi, am putea începe să bănuim că structura limbajului nostru este, într-adevăr, cea a unei logici de ordin superior. Dispunem, cu alte cuvinte, de un limbaj natural cu o putere de expresie mai mare decât credeau unii filosofi (Quine, de pildă), dar structura acestuia face posibil să existe adevăruri pe care noi să nu le putem niciodată demonstra. Dincolo de aceste "intuiții filosofice", cred că studiul acesta ar putea fi citit cu folos în conjuncție cu considerațiile mai filosofice ale profesorului Dumitru formulate în capitolul 4 al cărții menționate mai sus.

În fine, cel din urmă studiu, *Există drepturi individuale ca drepturi naturale?*, e dedicat unei tematici diferite, ce ține de filosofia politică și morală. Aici, împotriva unui fel de a vedea potrivit căruia drepturile oamenilor, ca și obligațiile acestora, derivă din instituțiile societății în care trăiesc, Mircea Dumitru încearcă să argumenteze, raliindu-se felului de a vedea al altor filosofi, că există drepturi ce derivă din însăși natura umană, care sunt anterioare logic oricăror instituții și de care instituțiile societății trebuie să țină întotdeauna cont. Argumentele pot fi urmărite cu ușurință de către cei familiarizați cu noțiuni elementare de filosofie morală și politică, iar poziția exprimată de autor în acest text e de natură să stârnească o polemică de amploare, mai ales datorită reacției, anticipată și de autor, că argumentarea în favoarea drepturilor naturale riscă să ducă la o anulare a distincției dintre fapte și valori sau, dacă e să ne întoarcem în planul limbajului, între descriptiv și normativ.

Pentru a încheia, aş spune că această lucrare, dacă i se va acorda atenția cuvenită, ar putea reprezenta o șansă pentru filosofia făcută în limba română. Aceasta fiindcă ea reprezintă o punte de plecare pentru mai multe dezbateri posibile, iar dezbaterile filosofice autentice sunt încă destul de rare în viața noastră academică.